

УДК 821.162.1-311.6.09

Наталія Цьолик

Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки

ЛІТЕРАТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ МІХАЛА ЧАЙКОВСЬКОГО ЯК СПОСІБ ВИРАЖЕННЯ ІСТОРИКО-ПОЛІТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЙ АВТОРА

Робота є літературознавчою спробою комплексного дослідження творчості Міхала Чайковського у контексті «української школи» польського романтизму. Проаналізовано історіософські й соціокультурні передумови появи історичних творів автора. Досліджено три основні джерела літературної творчості Чайковського: козакофільство, слов'янофільство й авантюрну біографію. Розглянуто створення Чайковським прозової формули романтичного українізму.

Ключові слова: романтизм, «українська школа», козакофільство, слов'янофільство, багатокультурність, історична проза.

Natalia Ciołyk. Działalność literacka Michała Czajkowskiego jako sposób realizacji koncepcji historyczno-politycznej autora

Praca jest kompleksową próbą badania twórczości literackiej Michała Czajkowskiego w kontekście „szkoły ukraińskiej” polskiego romantyzmu. Przeprowadzono analizę historyzoficznych i społeczno-kulturowych przesłanek powstania utworów historycznych autora. Zbadano trzy główne źródła twórczości literackiej Czajkowskiego: kozakofilstwo, słowianofilstwo i awanturniczą osobowość. Opisano stworzoną przez Czajkowskiego prozatorską formułę romantycznego ukraińizmu.

Słowa kluczowe: romantyzm, „szkoła ukraińska”, kozakofilstwo, słowianofilstwo, wielokulturowość, proza historyczna.

Ts'olyk Natalia. Literary activities of Michal Czaikowski as a way of expressing the historical and political conception of the author.

The work is the literary attempt of a complex study of Michal Tchaikovsky works in the context of the «Ukrainian school» in Polish Romanticism. It studies the historosophical and sociocultural prerequisites of this author historical works appearance. The main three sources of Tchaikovsky literary creation: kozakofilstvo, slavophilism and adventurous biography are analyzed. The genre and compositional features of historical prose, a narrative conception of the author and the role of ad-

ditional elements in creation of romantic prose formula in Ukrainian Romanticism by Tchaikovsky are defined.

Keywords: *Romanticism, «Ukrainian school», kozakofilstvo, slavophilism, multiculturalism, historical fiction.*

Творчу спадщину Міхала Чайковського оцінюємо сьогодні з дистанції понад півтора століття, розглядаючи через призму антропології. Слід розуміти, що не можна вивчати лише традиційну літературну діяльність, адже окремим предметом дослідження стає життя письменника. Біографія існує не як допоміжний текст, котрий пояснює літературні твори, а як окремий текст, свідомо створене повідомлення з інформацією про важливі для людини цінності та переконання. Актуальність дослідження зумовлена створенням Міхалом Чайковським прозової формули романтичної візії України, пошуком нових форм перенесення українських мотивів на польський ґрунт, що досі залишається мало вивченим. Попередні дослідники творчості Міхала Чайковського користувалися переважно двома підходами – біографічним та історичним. Найдетальнішим дослідженням стала робота Ядвіги Худзіковської «Дивне життя Садика Паші». До інших біографічних студій належать роботи Броніслава Марковського, Зигмунта Мілковського, Францішка Равіти-Гавронського, Єжи Сковронка. Окремі аспекти висвітлені у польських вчених Юліуша Кіяса, Казимира Чаховського, Зигмунта Швейковського. Міхал Чайковський заслуговує на увагу з двох причин: як відомий у Франції, а потім у Туреччині (з 1850 р. як Садик Паша) політичний діяч угруповання «Готель Ламберт» та представник «української школи», автор епічних творів, написаних польською мовою здебільшого на історичну тематику. Дослідження пропонує нове прочитання творів автора, вивчення його ролі у формуванні міфу України на тлі прозаїків «української школи» польського романтизму.

Матеріалом дослідження слугували твори Міхала Чайковського. Мета роботи полягає у цілісному осмисленні особливостей епіки Чайковського та спробі виокремити її місце та роль у розвитку «української школи» польського романтизму. Досягнення мети передбачає реалізацію комплексу завдань: з'ясувати історіософські, соціокультурні та літературні передумови створення Чайковським епічних творів на тлі доби романтизму; визначити домінанти пись-

менницької творчості, обґрунтувати втілення романтичної ідеї чину та козакофільство Чайковського в контексті проблемно-літературних тенденцій романтизму; дослідити вагомість концепції Вітчизни в життєво-творчому просторі письменника.

Сенсом існування Чайковського був рух життя – безпосередня дія, в якій вбачається розмах, впевненість, бажання внести в життя все те, чим він марив. Саме тому найменшу увагу романтик звертав на свою літературну творчість. Вона була компенсацією того, що не вдавалося втілити в дійсності. Поміж прагненнями Чайковського і навколишнім світом існувала разюча прірва, що зводила нанівець усі починання. Саме завдяки літературній діяльності автор «Вернигори» реалізував свою тугу до давнього життя, мріяв про Україну, створював світ, який хотів би бачити навколо себе. Джерелами письменницької творчості Чайковського стали козакофільство, слов'янофільство та колоритна особистість.

Лише у ті моменти, коли втрачається суспільна роль політика і жовніра – приходить момент літературної творчості. У ній окреслюються три періоди. Перший – це 1835 – 1841 рр., коли Чайковський перебував в еміграції і писав (спочатку французькою) козацькі оповідання, розпочавши згодом найкращу частину своєї прозової творчості вже польською мовою («Козацькі повісті» /1837/, «Вернигора» /1838/, «Кірджалі» /1839/, «Стефан Чарнецький», «Анна» та «Гавенди» /1840/, «Кошовата», «Українки», «Овручанин», «Гетьман України» /1841/). Події, описані в цих творах, відбувалися переважно в Україні, часом у Польщі. Саме тому проблематику цього періоду творчості можна окреслити як польсько-козацьку. Письменник пропагує товаришування поміж козаками і поляками, хоче, щоб козаки і шляхта дружили з татарами. Коли ж йдеться про боротьбу за батьківщину, за віру, то підтримує польсько-турецьке та козацько-турецьке протистояння. Слов'янська проблема була ідеологією Чайковського, основою його світобачення. Усе це виникло спонтанно, без глибоких історіософських роздумів. Адже світ молодості Чайковського був польсько-слов'янським. Крім українців, поляків в оточенні зустрічалися росіяни, серби, болгари, чорногорці. Особливого значення для Садика Паші набуває ідея єдності слов'ян у еміграції в Парижі. Власне тут відбувається ідеалізація країни дитинства, слов'янського міфу. Ці тенденції Чайковський виразно подав в

першій слов'янській повісті «Кірджалі». Основною її ідеєю є єдність слов'ян з метою визволення з турецької неволі. Особливістю твору стали дійсні події на Балканах [2, X]. Чайковський хотів воскресити давню Січ, козацьку Україну. Вільна Україна – це не локальна проблема, а важлива ідея для усїєї Європи. Стверджуючи вагому роль козацтва Чайковський посилається на думку Кароля Сенкевича. Саме він в історичних працях порівнював два типи лицарства, пов'язаного з Польщею – козаків та хрестоносців [3, с. 85].

Дворазове перебування в Італії (1840 – 1841) приносить певну зміну наповнення творів Чайковського. Письменника зацікавив не стільки стародавній Рим, як боротьба італійців з французами за часів Наполеона. Постають оповідання, акція яких розгортається на початку XIX ст. в Римі та Флоренції. З італійськими мотивами тісно переплітаються козацько-українські ідеї, тому проблематика цих оповідань визначається як італійсько-козацька. Сюди належать невеличкі твори, що ввійшли до тому «Повісті» (1844), та публікації в часописах.

Третій період охоплює роки постійного перебування Чайковського в Туреччині, на Балканах, російській Україні – від 1843 р. і до смерті в 1886 р. Низка польських дослідників (Марек Квапішевський [5], Юліуш Кіяс [4], Анджей Фабіановський [1]) неоднозначно оцінювала літературну вартість прози та письменницький талант Садика Паші, вважаючи цей період часом занепаду таланту. Виходять друком твори, об'єднані новою турецько-слов'янською тематикою: «Болгарія», «Немоляка» (1871), «Легенди» (1872, 1883 – 1884), «Родина Гілів» (1874), оповідання в альманасі «Козаччина в Туреччині» (1857), автобіографічні твори, зібрані в «Дивному житті поляків і польок» (1865), залишилася рукописом повість «Боснія», що зберігається в бібліотеці Варшавського університету. Щоб підтримати діяльність Чайковського до Туреччини приїжджав Адам Міцкевич, але став жертвою епідемії холери і помер у козацькому таборі. Крім того, що смерть Міцкевича була великою втратою для польської літератури, вона також стала ударом особисто для Чайковського, якому престиж і авторитет поета надав би величезну підтримку. У 1857 році, в Парижі вийшов альманах під назвою «Козаччина в Туреччині» («Kozaczyzna w Turcui»), виданий соратником і товаришем Чайковського Людвіком Зверховським. Проте автором

напевно був Чайковський, який виступив під криптонімом. Ця збірка була спробою виправдати його стратегію під час Кримської війни. Альманах містить оповідання, список офіцерів козацького полку, трохи поезії (деякі з віршів написані українською мовою, але надруковані латинським шрифтом) тощо. А найголовніше — у ньому було декілька цікавих статей, які роз'яснювали політику Чайковського. Його основна ідея полягала у відновленні Гетьманщини під турецьким протекторатом, наслідуючи традицію козацьких ватажків. Чайковський удає, нібито в Туреччині протягом 150 років безперервно існувала козацька спільнота. Це, звичайно, неправда, хоча й були окремі епізоди козацько-турецької співпраці.

На початку сімдесятих років зруйнувався цей протурецький варіант слов'янофільства. Чайковський вже переконаний, що повернення до Росії і визнання її найсильнішою – це дорога для визволення слов'янського люду. На сприйняття і реалізацію такої перспективи серйозно вплинули ліквідація слов'янського характеру козацьких полків та свіжа катастрофа Франції. У такій ситуації можна було стати проросійським слов'янофілом, або повністю відмовитися від політичних ідей. Реалізувати ідею турецько-російського компромісу заради слов'янської єдності ані колишньому полководцю, ані літератору не вдалося.

Ідентифікація художньої візії з козаччиною є надзвичайно глибокою в творчості Чайковського, ця тема набуває просто міфічного звучання. Тут виявляється подвійне козацько-шляхетське походження, лояльність, патріотизм автора. Можливо, якби доля склалася інакше, і література для Чайковського стала головною справою життя – то він став би великим творцем, адже мав для цього багато можливостей. Літературна діяльність не була для автора метою, за її допомогою він досягав іншої цілі – відкриття шляху до втілення романтичної ідеї чину.

Прагненням М. Чайковського було відродження України часів гетьманів Сагайдачного, Виговського та інших, реалізацію якого він вбачав у боротьбі зі спільним ворогом України і Польщі – Росією та у створенні на цих землях центру слов'янського світу під владою мудрого польського короля; на думку письменника, існування польської держави без союзу з Україною неможливе. Герої романів Чайковського пов'язані з його коханою землею – Україною. Своім

зовнішнім виглядом, поведінкою, словами і справами вони висловлювали ті думки й ідейні принципи, яких дотримувався сам автор.

Поштовхом для створення історичних оповідань та повістей стала еміграційна дійсність письменника. Світ, зображений у творах, є патріотичною проекцією ідейних основ автора, який використовує різноманітні прийоми задля того, щоб його твори могли сприяти національній справі. Своєрідне тлумачення легенд і переказів про Вернигору знайшло своє втілення у творчості Міхала Чайковського, результатом якого стало створення міфу про козака-ляха. Ця міфічна постать уособлювала намагання письменника досягти політичних цілей – єднання козаків та шляхти для служіння Вітчизні. Козакофільство, слов'янофільство та колоритна особистість автора стали домінантою письменницької творчості Міхала Чайковського. Ідея всеслов'янського єднання, пронесена крізь усе життя, мала варіативні форми польсько-слов'янського світу, слов'янофільсько-турецької коєзистенції, слов'янсько-турецького єднання, турецько-російського компромісу. Визначальною рисою козакофільства митця було беззастережне прийняття козаччини, козацької історії, що набуло ознак міфічності. Жодна зі спроб створити єдину слов'янську сім'ю народів Міхалу Чайковському, – ані як політику, ані як письменнику, – не вдалася. Україна для Міхала Чайковського була, перш за все, багатокультурною, вимріяною вітчизною, котру письменник зберігав у своїй свідомості. У творчості вона постає як своєрідна, виведена з героїчного минулого ідеалізована модель незалежної держави, яка мала стати «серцем Європи». Міхалу Чайковському вдалося висвітлити на епічному матеріалі компоненти багатонаціональності, які є складовою вивчення процесів міжнаціонального співіснування та міжкультурної взаємодії, актуальних на сучасному етапі діалогу багатьох культур. Твори про Україну утворюють своєрідний козацький літопис.

Дуже популярні у XIX столітті твори Чайковського виходили у нових виданнях, перекладалися багатьма мовами, сьогодні практично не викликають цікавості у читача та відомі лише дослідникам. Чайковського пам'ятаємо як людину з чудною біографією, учасника листопадового повстання, що боровся у славному волинському уланському полку, демократ, католик, котрий прийняв іслам, мусульманин, що прийняв православ'я. Бурхливе життя Чайковсько-

го нагадує історію його батьківщини – України. Одним з останніх кроків увічнення пам'яті Чайковського було урочисте відкриття на могилі пам'ятника польському письменнику, генералу і політичному діячеві 25 травня 2011 року в с. Пархимів Козелецького району на Чернігівщині.

ЛІТЕРАТУРА

1. Fabianowski A. Ukraina – serce Europy. Koncepcje polityczne Michała Czajkowskiego / A. Fabianowski // Варшавські українозн. зап. – 2006. – № 21–22. – С. 165–174.
2. Czajkowski M. Kirdźali : powieść naddunajska / M. Czajkowski. – Wyd. 2-gie, przejrz. i popraw. – Lipsk : Druk. F. A. Brockhaus, 1900. – 288 s.
3. Czajkowski M. Powiastki i gawędy / M. Czajkowski. – Petersburg : Druk C. Wienhöbera, 1850. – 104 s.
4. Kijas J. Czajkowski pod urokiem Mickiewicza / J. Kijas. – Kraków : Un-t Jagielloński, 1959. – 166 s.
5. Kwapiszewski M. Debiut «kozackiego romanisty» / M. Kwapiszewski // Pamiętnik Literacki. – 1978. – Zesz. 2. – S. 3–33.